

Λογοθεραπευτική παρέμβαση σε δίγλωσσα παιδιά με διαταραχές του λόγου: παρουσίαση περιστατικού.

Αβραμίδου Ελευθερία, Χατζηδημητρίου Χριστίνα, Αμπατζόγλου Γρηγόρης

Περίληψη

Το κείμενο αυτό παρουσιάζει μέρος μιας ευρύτερης κλινικής έρευνας που αφορά σε δίγλωσσα ή πολύγλωσσα παιδιά προσχολικής ηλικίας με διαταραχές του λόγου, τα οποία παραπέμπονται στην Υπηρεσία Παιδιού και Έφηβου της Γ' Πανεπιστημιακής Ψυχιατρικής Κλινικής του Νοσοκομείου ΑΧΕΠΑ με αίτημα τη διερεύνηση των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν στην ανάπτυξη του λόγου.

Οι βασικές αρχές της θεραπευτικής παρέμβασης θα εικονογραφηθούν μέσα από την παρουσίαση ενός περιστατικού. Η παρέμβαση αυτή θέτει μια σειρά από θεωρητικά ερωτήματα σχετικά με τη δίγλωσσία, τις διαταραχές του λόγου, την εκπαίδευση και τη διεπιστημονική συνεργασία.

Από τη βιβλιογραφία για θέματα που αφορούν στη δίγλωσσία/ πολύγλωσσία και στη δίγλωσση/ πολύγλωσση εκπαίδευση τονίζεται η αναγκαιότητα της πρώιμης αναγνώρισης του ρόλου της δίγλωσσίας στις διαταραχές του λόγου στα μικρά παιδιά.

Για τη δίγλωσση ή και πολύγλωσση ανάπτυξη είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η δίγλωσσία από μόνη της δεν συνιστά πρόβλημα και δε μπορεί να επιφέρει από μόνη της μια γλωσσική διαταραχή. Σε συγκεκριμένες όμως περιπτώσεις, όπως άλλωστε φαίνεται από τις παραπομπές των εκπαιδευτικών προσχολικής αγωγής, αποτελεί πρόβλημα καθώς συνδέεται με δυσκολίες λόγου ή άλλου τύπου δυσκολίες.

Βασική αρχή της Υπηρεσίας είναι η διεπιστημονική προσέγγιση και η πρώιμη παρέμβαση σε κλινικό επίπεδο. Η προσέγγιση αυτή δεν εστιάζει με «μηχανιστικό» τρόπο στις δυσκολίες λόγου αλλά προσπαθεί να εντάξει τις δυσκολίες αυτές σε μια συνολική θεώρηση της ανάπτυξης του παιδιού και της οικογενειακής του δυναμικής και ιστορίας.

Summary

Literature concerning pre-school education of bilingual or multi-lingual children focuses on the importance on an early intervention.

It is important to stress that bilingualism in itself doesn't consist a problem and it is not necessarily the cause of language or learning difficulties, however it is often intrinsically connected with them. Thus it poses many questions and predicaments to pre-school educators.

The child psychiatric unit of the 3d Psychiatric clinic of AHEPA hospital in Thessalonica proposes an interdisciplinary approach, an approach which focuses on the thorough clinical observation of the child, the in depth and sensitive analysis of the developmental and family history and the interweaving of the clinical observations of the different professionals involved. In particular concerning bilingual or multi-lingual children emphasis is given on the importance of the maternal language and the cooperation between mental health professionals (psychologists, speech therapists) and educators.

1. Εισαγωγή-Θεωρητικό πλαίσιο

Η συζήτηση που αφορά στη διγλωσσία ή και πολυγλωσσία εγείρει και εμπλέκει ζητήματα που αλληλεξαρτώνται και αλληλοεπηρεάζονται πολυδιάστατα και αφορούν στη μητρική γλώσσα, στην έννοια της ταυτότητας, της διαφοράς, της συνάντησης με τον άλλον, στην κοινωνική, πολιτική, οικονομική πραγματικότητα της χώρας.

Ζητήματα που ορισμένες φορές συνδέονται με μια σειρά δυσκολιών, που σχετίζονται με τις συνθήκες εγκατάστασης, με τον τρόπο ζωής, με τη μόρφωση, με τη διατήρησης της πολιτισμικής ταυτότητας των μεταναστών ή των γλωσσικών μειονοτήτων, και συνηχούν έναν «τραυματικό χαρακτήρα», μια «ψυχολογική κατάσταση ευαλωτότητας» καθώς δημιουργούνται από συνθήκες αποκλεισμού¹, αποκλεισμού από τη μητρική γλώσσα και από το πολιτισμικό της πλαίσιο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν σ' αυτό το πλαίσιο οι έρευνες που συνδέουν τη διγλωσσία με πολιτικοοικονομικούς παράγοντες, ιδεολογικές πρακτικές και εκπαιδευτικές συνθήκες που τις δημιουργούν. Έτσι σε χώρες με κατεξοχήν αφομοιωτικές ιδεολογίες όπου στόχος είναι η γλωσσική ομοιογένεια, οι αρνητικές συνέπειες στις γλωσσικές μειονότητες είναι αναμφισβήτητες. Η κυρίαρχη γλώσσα της χώρας θεωρείται εξ ορισμού «ανώτερη», η μοναδικότητα και η αξία κάθε άλλης γλώσσας δεν αναγνωρίζεται και διαμορφώνεται μια στάση απαξίωσης των άλλων γλωσσών. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, σε αρκετές οικογένειες μπορεί να υπάρχει ένα κλίμα «απαγόρευσης» και υποτίμησης ως προς τη γλώσσα των γονιών κι έτσι η διγλωσσία μπορεί να μετατραπεί σε μια «προβληματική» συνθήκη.²

Συγκεκριμένα ο αποκλεισμός από τη μητρική γλώσσα μπορεί να έχει ως επακόλουθο αναπτυξιακές διαταραχές σε γνωστικό, συναισθηματικό και κοινωνικό επίπεδο καθώς η μητρική γλώσσα λειτουργεί ως θεμέλιο για την κατάκτηση της δεύτερης γλώσσας³.

Σ αυτό το πλαίσιο είναι σημαντικό να τονιστεί η διάσταση της «...μοναδικότητας της γλώσσας, της κάθε γλώσσας, ως έκφραση της ανθρώπινης υποκειμενικότητας»⁴.

---

1 Για τη δίγλωσση ή και πολύγλωσση ανάπτυξη είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η διγλωσσία από μόνη της δεν συνιστά πρόβλημα και δε μπορεί να μετατραπεί από μόνη της σε δυσκολία. Σε συγκεκριμένες όμως περιπτώσεις, όπως άλλωστε φαίνεται από τις παραπομπές των εκπαιδευτικών προσχολικής αγωγής, αποτελεί πρόβλημα καθώς συνδέεται με δυσκολίες λόγου ή άλλου τύπου δυσκολίες. βλ. Γ. Αμπατζόγλου, Γλώσσα και μετανάστευση: ψυχολογικές διαστάσεις. Στο: Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα. (Επιμ.) Α.-Φ. Χριστίδης, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 100-103. & Α.-Φ. Χριστίδης, Γλωσσική εκπαίδευση και γλωσσικός αποκλεισμός. Στο: Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα. (Επιμ.) Α.-Φ. Χριστίδης, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 264-269. & Β. Δερδρινού, Διγλωσσία. Στο: Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα. (Επιμ.) Α.-Φ. Χριστίδης, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 89-92.

2 Για τη μητρική γλώσσα βλ. Γ. Αμπατζόγλου, Γλώσσα και μετανάστευση: ψυχολογικές διαστάσεις. Στο: Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα. (Επιμ.) Α.Φ. Χριστίδης, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 100-103. & Α.-Φ. Χριστίδης, Γλωσσική εκπαίδευση και γλωσσικός αποκλεισμός. Στο: Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα. (Επιμ.) Α.-Φ. Χριστίδης, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 264-269.

3 J. Cummins, Ταυτότητες υπό Διαπραγμάτευση, Εκπαίδευση με σκοπό την Ενδυνάμωση σε μια κοινωνία της Ετερότητας, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1999. & V. Triarchi-Hermann, *Mehrsprachige Erziehung. Wie Sie Ihr Kind foerdern koennen*. 2. Aufl. Ernest Reinhardt, Muenchen/Basel 2006.

4 Α.-Φ. Χριστίδης, Πολυγλωσσία στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο: Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα. (Επιμ.) Α.Φ. Χριστίδης, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 123-125.

Επίσης, ο ορισμός της μητρικής γλώσσας ως «η γλώσσα που υποδέχεται ένα παιδί στο κόσμο» και «...αποτελεί μια δυναμική διαδικασία εγγραφής του παιδιού στον κόσμο και αποτελείται από περισσότερες από μια γλώσσες: γλώσσα της μητέρας αλλά και γλώσσα του πάτερα.....γλώσσα της ευρύτερης οικογένειας και των σημαντικών για το παιδί ενηλίκων και προγόνων...γλώσσα των δεσμών και των ταυτίσεων, γλώσσα του ανήκειν και της ιστορίας, και για αυτό και φορτισμένη με συναισθήματα αγάπης αλλά και μίσους, με συναισθήματα υπερηφάνειας αλλά και ντροπής»⁵.

Με βάση τα παραπάνω γίνεται κατανοητή από τη μια η πολυπλοκότητα του θέματος διγλωσσία /πολυγλωσσία, καθώς ο συγκεκριμένος όρος περιλαμβάνει μια μεγάλη ποικιλία καταστάσεων πολύ διαφορετικών μεταξύ τους και από την άλλη γίνονται κατανοητές οι ψυχικές διαστάσεις του συγκεκριμένου θέματος.

2. Υπηρεσία Παιδιού και Έφηβου της Γ' Πανεπιστημιακής Ψυχιατρικής Κλινικής του Νοσοκομείου ΑΧΕΠΑ

Στα εξωτερικά ιατρεία του νοσοκομείου δεχόμαστε συχνά παραπομπές από εκπαιδευτικούς προσχολικής ηλικίας για ποικίλα ζητήματα όπως προβλήματα συμπεριφοράς, δυσκολίες προσαρμογής, επικοινωνίας. Μεταξύ των προβλημάτων που απασχολούν ιδιαίτερα τους παιδαγωγούς προσχολικής ηλικίας τα ζητήματα που σχετίζονται με τον λόγο και την κατάκτησή του μοιάζει να κυριαρχούν, ενώ πολύ συχνά ανακύπτουν ζητήματα που αφορούν δίγλωσσα παιδιά. Οι εκπαιδευτικοί ανησυχούν είτε γιατί τα παιδιά «μιλούν παράξενα» ή λίγο, είτε γιατί δεν μιλούν καθόλου και συχνά αναρωτιούνται ποια είναι η σωστή στάση που πρέπει να κρατήσουν όσον αφορά τη μητρική γλώσσα του παιδιού (ιδιαίτερα αν πρόκειται για μια γλώσσα εντελώς άγνωστη και ξένη, «εξωτική» θα λέγαμε για παράδειγμα κάποια αφρικανική γλώσσα).

Στις περιπτώσεις αυτές θεμιτό είναι να ζητείται η συνδρομή της διεπιστημονικής ομάδας κάποιας παιδοψυχιατρικής υπηρεσίας και όχι η μεμονωμένη άποψη ενός λογοθεραπευτή, ενός ψυχολόγου ή ενός παιδοψυχιάτρου.

Η διεπιστημονική ομάδα της Υπηρεσίας Παιδιού και Εφήβου, στην οποία εργαζόμαστε, αποτελείται από παιδοψυχιάτρους, ψυχολόγους, λογοθεραπευτές, ειδικούς παιδαγωγούς, εργοθεραπευτριά, ψυχιάτρους ενηλίκων, εκπαιδευτικό πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Βασική αρχή της Υπηρεσίας είναι η διεπιστημονική προσέγγιση και η πρώιμη παρέμβαση σε κλινικό επίπεδο. Η προσέγγιση αυτή δεν εστιάζει με «μηχανιστικό» τρόπο στις δυσκολίες λόγου αλλά προσπαθεί να εντάξει τις δυσκολίες αυτές σε μια συνολική θεώρηση της ανάπτυξης του παιδιού και της οικογενειακής του δυναμικής και ιστορίας. Με την ολοκλήρωση της διαγνωστικής διαδικασίας, η διεπιστημονική ομάδα με κύριο άξονα δράσης την ανταλλαγή γνώσεων, την αλληλεπίδραση μεταξύ των ενδιαφερόμενων και την αναγνώριση τους ως μέλη της ομάδας με συμπληρωματικό χαρακτήρα, δημιουργεί

---

⁵ βλ. Γ. Αμπατζόγλου, Γλώσσα και μετανάστευση: ψυχολογικές διαστάσεις. Στο: Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα. (Επιμ.) Αν.Φ. Χριστίδης, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 100-103. & Α.-Φ. Χριστίδης, Γλωσσική εκπαίδευση και γλωσσικός αποκλεισμός. Στο: Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα. (Επιμ.) Α.-Φ. Χριστίδης, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 264-269.

το δεσμό που ενώνει καθένα ενδιαφερόμενο με το παιδί.⁶

Όσον αφορά τα δίγλωσσα παιδιά προσχολικής ηλικίας δεν υπάρχει ιδιαίτερη και ξεχωριστή διαδικασία εκτίμησης. Το αίτημα ακολουθεί τη συνήθη διαδρομή αξιολόγησης (παιδοψυχίατρος και/ή ψυχολόγος, λογοθεραπευτής και όποιο άλλο μέλος της διεπιστημονικής ομάδας κρίνεται απαραίτητο). Παράλληλα δίνεται ιδιαίτερη σημασία τόσο στη μητρική γλώσσα του παιδιού όσο και στις γλωσσικές προτιμήσεις του ίδιου και της οικογένειάς του. Στόχος είναι πάντα η αξιολόγηση και η κατανόηση των δυσκολιών παιδιού μέσα στο πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται.

3. Παρουσίαση περιστατικού

Όλα τα παραπάνω θα παρουσιαστούν αναλυτικά μέσα από την εκτενή αναφορά της περίπτωσης ενός κοριτσιού, της Ε. 5,5 χρόνων, το οποίο παραπέμφθηκε στην Υπηρεσία μας από τη νηπιαγωγό της με αφορμή τις δυσκολίες λόγου.

3.1 Οι πληροφορίες από την νηπιαγωγό

Η νηπιαγωγός αναφέρει ότι η Ε. μιλάει πολύ λίγο στο σχολείο. Δεν παίζει εύκολα με τα άλλα παιδιά και συνήθως κάθεται μόνη της. Αναφέρει επίσης ότι όσες φορές προσπάθησε να την πλησιάσει, να της μιλήσει, εκείνη σκύβει το κεφάλι της και δεν μιλά. Η Ε. ζωγραφίζει πολύ όμορφα και φτιάχνει σπίτια, δρόμους, και πολλά λουλούδια. Η νηπιαγωγός λέει ακόμη πως ότι της δίνει το κάνει και το κάνει πολύ όμορφα. Είναι προσεκτική. Μετά τα Χριστούγεννα άρχισε να την κοιτάει πλάγια.

Η νηπιαγωγός αναρωτιέται αν η Ε. καταλαβαίνει την ελληνική γλώσσα, αν απλά ντρέπεται ή αν έχει κάποιες δυσκολίες και λέει ότι δεν ξέρει τι να κάνει με αυτό το παιδί.

3.2 Οι πληροφορίες από τους γονείς

Οι γονείς λένε ότι η Ε. γεννήθηκε στην Ελλάδα. Ο μπαμπάς της ήρθε στην Ελλάδα πριν από 10 χρόνια ενώ η μαμά της πριν από 6 χρόνια. Λίγο πριν γεννήσει την Ε. Δεν υπάρχουν άλλα παιδιά στην οικογένεια.

Ο μπαμπάς μιλάει πολύ καλά ελληνικά ενώ η μαμά δεν μιλάει και τόσο καλά.

Η μαμά της Ε. λέει ότι τη μεγάλωσε με τα τραγούδια και τα παραμύθια του τόπου τους. Η Ε. έπαιζε με τα ξαδέφια της από την Αλβανία αλλά και με τα άλλα παιδιά της γειτονιάς, αλλά πιο πολύ με τα ξαδέφια της. Οι γονείς επίσης αναφέρουν ότι στο σπίτι μιλάνε Αλβανικά και μερικές φορές Ελληνικά. Ο μπαμπάς λέει ότι μερικές φορές «τα ανακατεύουμε». Για την Ε. λένε οι γονείς της ότι θέλουν να μάθει την αλβανική και την ελληνική γλώσσα. Ακόμη λένε πως η Ε. μιλάει και τις δυο γλώσσες. Οι γονείς της Ε.

---

6 Για την προσέγγιση της διεπιστημονικής ομάδας βλ. Ε. Αβραμίδου, Α. Αδάμ, Ε. Φωτιάδου, Χ. Χατζηδημητρίου, Γ. Αμπατζόγλου, Διαγνωστική-θεραπευτική διαδικασία με αίτημα διαταραχές ομιλίας-λόγου, *Θέματα Ειδικής Αγωγής*, (Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου Ειδικής Αγωγής, Αθήνα 2007), τ. 38, 93-99. & Ε. Αβραμίδου, Α. Αδάμ, Ε. Φωτιάδου, Χ. Χατζηδημητρίου, Μ. Φαϊτάκης, Γ. Αμπατζόγλου, Διεπιστημονική προσέγγιση των διαταραχών ομιλίας-λόγου σε δίγλωσσο ή και πολύγλωσσο περιβάλλον. Διεθνές Συνέδριο Σχολικής Ψυχολογίας. Ρέθυμνο – Κρήτης 2008.

αναρωτιούνται γιατί δεν μιλάει στο σχολείο και τονίζουν πως στο σπίτι τους η Ε. μιλάει γενικά «μια χαρά» αλλά είναι «βέβαια λίγο ντροπαλή».

4. Η προσέγγισή μας

Στο πλαίσιο της προσέγγισής μας που αναφέρθηκε παραπάνω και με βάση τις πρώτες πληροφορίες από την οικογένεια και την εικόνα του παιδιού αποφασίστηκε να γίνει μια σειρά συναντήσεων με τη λογοθεραπεύτρια και την ψυχολόγο (3-4) με στόχο να δοθεί ο αναγκαίος χρόνος στην Ε. για να αξιολογηθεί η γλωσσική της αλλά και η συνολική της ανάπτυξη. Έτσι αποφασίστηκε σε πρώτη φάση να μην χρησιμοποιηθούν κλίμακες αξιολόγησης και τεστ αλλά μέσα από το αυθόρμητο ή το οργανωμένο παιχνίδι να εκτιμήσουμε τη γλωσσική της έκφραση και τη συνολική της ανάπτυξη.

Οι συναντήσεις αυτές επέτρεψαν τη δημιουργία μιας σχέσης εμπιστοσύνης χάρη στην οποία η Ε. μπόρεσε να ακούσει τη μητέρα της να μιλάει για την ίδια της και για την ιστορία της οικογένειάς τους.

Σ' αυτές τις συναντήσεις η Ε. καθόταν στην αγκαλιά της μαμάς της με σκυμμένο το κεφάλι της και χωρίς να δείχνει κανένα ενδιαφέρον για ότι της προτάθηκε ή ότι της πρότεινε η μαμά της.

Έτσι η μαμά της Ε. μιλούσε για τους συγγενείς της που είναι στην Αλβανία και πόσο δύσκολο είναι με «χαρτιά τους» να τους επισκεφτούν. Πολλές φορές «κολλούσε» στο λόγο της και φαινόταν να ψάχνει τις λέξεις. Για να αισθανθεί καλύτερα της ειπώθηκε πως δεν πειράζει να χρησιμοποιεί αλβανικές λέξεις, τις οποίες στη συνέχεια θα προσπαθούσε να εξηγήσει. Η σχέση που φτιαχνόταν μεταξύ μας, τα λόγια, τα παραμύθια και οι ζωγραφιές της μαμάς της Ε. επέτρεψαν στην Ε. να εκφραστεί και να δείξει τις γλωσσικές της ικανότητες. Έτσι στην επόμενη συνάντησή μας η μαμά της Ε. παρακινώντας την να ζωγραφίσει πήρε τους μαρκαδόρους και έφτιαξε ένα σπίτι με αυλή, λουλουδία και πολλά παιδιά να παίζουν στον δρόμο. Κάθε φορά που η μαμά της ολοκλήρωνε κάτι το ονόμαζε στα ελληνικά και στα αλβανικά. Η μητέρα ανέφερε πως η Ε. μαθαίνει πολλές ελληνικές λέξεις από τα παιδικά έργα που βλέπει και με αφορμή τη συζήτησή μας για τα έργα που βλέπει στη τηλεόραση η Ε. μου μίλησε για πρώτη φορά. Την επόμενη φορά και με αφορμή τα παραμύθια που η μαμά της Ε. άρχισε να αφηγείται η Ε. άρχισε να μιλάει όλο και περισσότερο.

Η ανάγνωση - αφήγηση των παραμυθιών και η συμμετοχή της Ε. έκανε δυνατό να αξιολογηθούν οι γλωσσικές της ικανότητες και να κατανοηθούν οι δυσκολίες της.

Σημαντική είναι σ' ότι αφορά στη κατανόηση των διαταραχών του λόγου σε δίγλωσσα /πολύγλωσσα παιδιά η διαπίστωση ίδιων ή παρόμοιων δυσκολιών και στις δυο γλώσσες του παιδιού. Αν υπάρχουν δηλαδή παρόμοιες δυσκολίες και στις δυο γλώσσες πρόκειται για αναπτυξιακή γλωσσική διαταραχή όπου είναι απαραίτητη η λογοθεραπευτική παρέμβαση. Αν όμως οι δυσκολίες εμφανίζονται μόνο στη δεύτερη γλώσσα του παιδιού τότε το παιδί μπορεί να βοηθηθεί με ένα ειδικό πρόγραμμα κατάκτησης της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας που μπορεί να πραγματοποιηθεί στο σχολικό πλαίσιο⁷.

Από την αξιολόγηση προκύπτουν τα παρακάτω:

α) Διαπιστώθηκε ότι συνολικά δεν υπήρχαν στοιχεία κάποιας ιδιαίτερης παθολογίας

---

7 Β. Τριάρχη-Heilmann, Πολύγλωσσα παιδιά: Η αγωγή τους στην οικογένεια και στο σχολείο, Εκδόσεις Αδερφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005.

του λόγου (δυσφασία), υπερκινητικό σύνδρομο (διάσπαση προσοχής), διαταραχές επικοινωνίας (ενδείξεις αυτισμού) ή νοητικής ανάπτυξης (νοητική υστέρηση).

- β) Παρ' όλα αυτά, από τη λογοθεραπευτική αξιολόγηση, διαπιστώθηκε ότι η Ε. παρουσίαζε ήπιες φωνολογικές διαταραχές (αντικατάσταση του /ρ/ με το /λ/, απλοποίηση συμφωνικών συμπλεγμάτων, και δυσκολίες στην άρθρωση του φθόγγου /σ/. Επίσης παρέλειπε ή χρησιμοποιούσε λάθος τα άρθρα, κάτι που έκανε και στα αλβανικά όπως ανέφεραν οι γονείς της.
- γ) Διαμορφώθηκαν ορισμένες αρχικές υποθέσεις για τους λόγους που η Ε. δεν μιλάει στο σχολείο, συγκεκριμένα ότι οι δυσκολίες γλωσσικής έκφρασης της Ε. στο σχολικό πλαίσιο και άρα και οι δυσκολίες προσαρμογής της σε αυτό μπορεί να αντανακλούν την αμφιθυμία και τις γενικότερες δυσκολίες προσαρμογής της οικογένειας. Η σταδιακή διαδικασία μέσα από την οποία η μητέρα μπόρεσε να μιλήσει να εκφραστεί ίσως είχαν ως αποτέλεσμα και η Ε. να νιώσει πιο άνετα και αρχίσει να εκφράζεται και εκείνη, σαν κατά κάποιον τρόπο «να πήρε την άδεια» της μαμάς της.

Έτσι με βάση τα παραπάνω προτάθηκε: 1) λογοθεραπευτική παρακολούθηση, το πλαίσιο της οποίας θα παρείχε στην Ε. τη δυνατότητα να εκφραστεί και να ξεδιπλώσει τις ικανότητες της και με έμμεσο τρόπο να αποκαταστήσει τις φωνολογικές της δυσκολίες, 2) συνεργασία με τη νηπιαγωγό που αφορούσε στη φύση των δυσκολιών της Ε. και στις δυνατότητες αντιμετώπισης τους στο σχολείο, 3) συμβουλευτική με τους γονείς, για να δοθεί η ευκαιρία στην μητέρα να μιλήσει για ότι την απασχολούσε αλλά και 4) περαιτέρω αξιολόγηση (παιδοψυχιατρική ή και ψυχολογική εκτίμηση) με στόχο να γίνει καλύτερα κατανοητό γιατί η Ε. δεν μιλούσε στο σχολείο.

4.1 Η συνεργασία με την νηπιαγωγό

Στην επικοινωνία με την νηπιαγωγό αναφερθήκαμε στη φύση των δυσκολιών της Ε, διευκρινίστηκε πως δεν υπήρχαν στοιχεία ιδιαίτερης παθολογίας και ενημερώθηκε για τη συνέχιση της θεραπευτικής συνεργασίας με την Ε. και την οικογένειά της .

Η νηπιαγωγός ενημερώθηκε για τη δίγλωσση ανάπτυξη και τις θεωρίες για την αλληλεξάρτηση των γλωσσών. Στο πλαίσιο αυτό τονίστηκε η σημασία διατήρησης της μητρικής γλώσσας και η θετική επίδραση της στη γνωστική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Έτσι προτάθηκε στη νηπιαγωγό, όπου γινόταν εφικτό, στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας να αναφέρεται, στη γλωσσική διάφορα ως αξία για όλους.

Έγινε, τέλος, συγκεκριμένη πρόταση καθώς η Ε. έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα παραμύθια η νηπιαγωγός να τα χρησιμοποιήσει εκτενέστερα και με συγκεκριμένο τρόπο, στην εκπαιδευτική διαδικασία⁸.

4.2 Η συνεργασία με τους γονείς

Στη συνάντησή μας με τους γονείς αναφέρθηκε πόσο σημαντικό είναι να μιλάει ένα παιδί τη μητρική του γλώσσα γεγονός που θα το βοηθήσει να αναπτύξει και τη δεύτερη γλώσσα, την ελληνική. Έτσι προτάθηκε στους γονείς να συνεχίσουν να μιλούν με την Ε. στα αλβανικά και όποτε ήθελαν να μιλούν ελληνικά. Να συνεχίσουν ακόμη να διαβάζουν

---

8 Για το παραμύθι βλ. Κ. Δ. Μαλαφάντης, Το παραμύθι στην εκπαίδευση, εκδ. Ατραπός, Αθήνα, 2006

στην Ε. παραμύθια και να της λένε τραγούδια από την Αλβανία και να την προτρέπουν την Ε. ν' αφηγείται ιστορίες που της αρέσουν είτε γεγονότα από την καθημερινότητα της. Επίσης προτείναμε κάποια παραμύθια που είναι και στις δυο γλώσσες.

Στο πλαίσιο της συμβουλευτικής τονίστηκε ακόμη πόσο σημαντικό είναι για την συνολική ανάπτυξη της Ε. –όπως άλλωστε και κάθε δίγλωσσου /πολύγλωσσου παιδιού- να βιώνει μέσα από καθημερινές εμπειρίες θετικά συναισθήματα και για τις με δυο γλώσσες.

4.3 Μετά από δυο μήνες -επικοινωνία με την νηπιαγωγό

Ενώ η λογοθεραπευτική παρέμβαση συνεχιζόταν και καθώς η Ε. εκφραζόταν όλο και περισσότερο, όλο και καλύτερα, η νηπιαγωγός ανέφερε πως «κάτι άρχισε να κουνιέται».

Η νηπιαγωγός είπε επίσης πως η Ε. στα παραμύθια που διάβαζαν, έπαιζαν, ζωγράφιζαν έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και χαρά. Ήταν βέβαια ντροπαλή ακόμη και αλλά την κοιτούσε και της μιλούσε χαμηλόφωνα.

Η νηπιαγωγός είπε ακόμη ότι Ε. «μπέρδευε κάποια γράμματα και κάποιες λέξεις», «αλλά νομίζω πως σιγά σιγά θα τα καταφέρει».

Κλείνοντας τη συζήτηση μας η νηπιαγωγός αναφέρθηκε και σ' άλλες περιπτώσεις παιδιών που την απασχολούσαν.

5. Συμπεράσματα

Σε αυτό το σημείο θα ήταν σημαντικό να τονίσουμε ότι οι διαταραχές του λόγου γενικότερα και ειδικότερα σε δίγλωσσο ή και πολύγλωσσο περιβάλλον, αποτελούν κατεξοχήν παράγοντα που πρώιμα μπορεί να κινητοποιήσει γονείς και εκπαιδευτικούς ως τις δυσκολίες του παιδιού. Είναι, λοιπόν, σημαντικό να μη χάνεται η ευκαιρία για μια συνολική αξιολόγηση της ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού και της δυναμικής των οικογενειακών σχέσεων.

Έτσι γίνεται εφικτό από τη μια ν' αποφευχθεί η περίπτωση της «μερικής προσέγγισης (η) οποία περιορίζεται είτε στην επιδιόρθωση του συμπτώματος, αδιαφορώντας για τον ρόλο του στα πλαίσια μιας συνολικότερης ψυχικής λειτουργίας, είτε στην υποτίμηση της οδύνης και των επιπλοκών που προκαλεί το ίδιο το σύμπτωμα.

Επιπλέον η διεπιστημονική προσέγγιση, η οποία αναγνωρίζει τη σημασία του ψυχισμού και της ιστορίας του παιδιού και της οικογένειας, παρέχει την ασφαλιστική δικλείδα ώστε να μην μετατραπεί η διγλωσσία σε πρόβλημα.

Βασική προϋπόθεση κάθε παιδαγωγικής παρέμβασης που αφορά στα παιδιά των μεταναστών είναι «η αποκατάσταση ενός αισθήματος αξιοπρέπειας για την προέλευση, τον τρόπο ζωής και όσον αφορά το σχολείο, τη μητρική τους γλώσσα»⁹.

Στις περιπτώσεις δίγλωσσων που προέρχονται από άλλες χώρες, άλλες κουλτούρες είναι σημαντικό να υπάρχει ο παράγοντας της συμπάθειας- που είναι καλό άλλωστε να υπάρχει για όλα τα παιδιά- όπως την ορίζει ο Χριστίδης: «η απαραίτητη τεχνική

---

⁹ βλ. Γ. Αμπατζόγλου, Γλώσσα και μετανάστευση: ψυχολογικές διαστάσεις. Στο: Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα. (Επιμ.) Αν.Φ. Χριστίδης, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 100-103.

γνώση-που μπορεί να αποκτηθεί μέσα από επιμορφώσεις, βιβλία κλπ.- χρειάζεται ως σιαμαίο σύντροφο, τη συμπάθεια, με την αρχαία σημασία της λέξης, τη συμμετοχή στην οδύνη του αποκλεισμένου, απροστάτευτου ανθρώπου. Μια συμμετοχή που μπορεί να «καλλιεργηθεί».....μέσα από την ανάκληση εμπειριών αποκλεισμού που υπάρχουν, λίγο ή πολύ, στην εμπειρία όλων μας: φτώχεια, προσφυγιά, μοναξιά ή και τα τρία μαζί»¹⁰.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η προσέγγιση αυτή επέτρεψε τελικά τη δημιουργία μιας σχέσης εμπιστοσύνης χάρη στην οποία οι γονείς της Ε. μίλησαν για την ιστορία της οικογένειάς τους, τις ανησυχίες, τις επιθυμίες τους. Με τον τρόπο αυτό μπόρεσε και η ίδια η Ε. να εκφραστεί γεγονός που μας επέτρεψε να κατανοήσουμε τις δυσκολίες της και από κοινού με τη νηπιαγωγό να σχεδιάσουμε τη πρόωμη παρέμβαση που θα τη διευκόλυνε να ξεδιπλώσει τις ικανότητες της.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αβραμίδου, Ε., Αδάμ, Α., Φωτιάδου, Ε., Χατζηδημητρίου, Χ., Φαιτάκης, Μ., Αμπατζόγλου, Γ. (2008), Διεπιστημονική προσέγγιση των διαταραχών ομιλίας-λόγου σε δίγλωσσο ή και πολύγλωσσο περιβάλλον. Διεθνές Συνέδριο Σχολικής Ψυχολογίας. Ρέθυμνο – Κρήτης.
- Αβραμίδου, Ε., Χατζηδημητρίου, Χ., Αμπατζόγλου, Γ. (2007), Διαγνωστική-θεραπευτική διαδικασία με αίτημα διαταραχές ομιλίας-λόγου, Θέματα Ειδικής Αγωγής, (Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου Ειδικής Αγωγής).
- Αμπατζόγλου, Γ. (2001), Γλώσσα και μετανάστευση: ψυχολογικές διαστάσεις. Στο: Χριστίδης, Α-Φ. (Επιμ.), Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Cummins, J. (1999), **Ταυτότητες υπό Διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την** Ενδυνάμωση σε μια κοινωνία της Ετερότητας, Αθήνα: Εκδ. Gutenberg.
- Δενδρινού, Β. (2001), Διγλωσσία. Στο: Χριστίδης, Α-Φ. (Επιμ.), Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Μαλαφάντης, Κ. (2006), Το παραμύθι στην εκπαίδευση. Ψυχοπαιδαγωγική διάσταση και αξιοποίηση, Αθήνα: Εκδόσεις Ατραπός.
- Τριάρχη-Herrmann, Β. (2005), **Πολύγλωσσα παιδιά: Η αγωγή τους στην οικογένεια και** στο σχολείο, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αδερφοί Κυριακίδη.
- Χριστίδης, Α.-Φ. (2001), Γλωσσική εκπαίδευση και γλωσσικός αποκλεισμός. Στο: Χριστίδης, Α-Φ. (Επιμ.), Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Χριστίδης, Α.-Φ. (2001), Πολυγλωσσία στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο: Χριστίδης, Α-Φ. (Επιμ.), Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

---

10 βλ. Α.-Φ. Χριστίδης, Γλωσσική εκπαίδευση και γλωσσικός αποκλεισμός. Στο: Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα. (Επιμ.) Α.-Φ. Χριστίδης, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 264-269.

Ξενογλώσσα

Triarchi-Herrmann, V. (2006), Mehrsprachige Erziehung. Wie Sie Ihr Kind foedern koennen. 2. Aufl. Ernest Reinhardt, Muenche/Basel.

Ulich, Michaela, Oberhuermer Pamela, Soltendieck Monika 2005, Die Welt trifft sich im Kindergarten. **Interkulturelle Arbeit und Sprachfoerderung in Kindertageseinrichtungen**. 2. aktualisierte Aufl. Beltz, Weinheim/Basel.